

Péter Mihály

JEGYZETEK PUSKIN ROMANTIKUS („DÉLI”) POÉMÁIRÓL ÉS MAGYAR FORDÍTÁSUKRÓL

A „poéma” megjelölést az orosz nyelvű szakirodalomból kölcsönzöm a régies „beszély” és a nem egészen pontos „elbeszélő költemény” helyébe; a „déli” jelző három befejezett műre utal: *A bahcsiszeráji szökőkút*ra (1821–1823), *A kaukázusi fogoly*ra (1820–1821) és *A cigányokra* (1824). A fordítók a hazai műfordítás kiválóságai: a neves lírikus Szabó Lőrinc, a korán elhunyt, nagy tehetségű költő és műfordító Fodor András és a sokoldalú irodalmár Hegedűs Géza voltak. (Megjegyzem, hogy a poémák ma már inkább muzeális értékű első magyar fordításai még a XIX. sz. derekán keletkeztek.)

1820 tavaszán, amikor az orosz kormány tudomást szerzett Puskin nyomtatásban nem megjelent szabadságszerető verseiről, a költőt Gnyédics, Karamzin és Csaadajev közbenjárására – szolgálati áthelyezés enyhítő ürügyén – délre száműzték. Ennek során a költő néhány napot egy cigánytáborban töltött egy Zemfira nevű lány kedvéért... (Később megtudta, hogy a lányt megölte cigány szerelmese; ez a történet adta az alapötletet *A cigányok* poémához.) A száműzetés a megpróbáltatások ellenére Puskin alkotókedvének fellendülését, kifejezetten romantikus művek megírását eredményezte. Romanticizmuson nem csak és nem egyszerűen a XIX. sz. első harmadában uralkodó irodalmi irányzatot értem, hanem – Zsirmunszkij nyomán – a költői alkotásnak azt a típusát, amely szemben áll, az időtől jórészt függetlenül, a művészi tevékenység klasszicista vonulatával. A klasszikus költészet képviselője bizonyos törvényszerűségeknek megfelelő művek létrehozására törekszik, az alkotás szubjektív tényezőit nem veszi figyelembe. Ezzel szemben a romantikus költő mindenekelőtt magáról szól, „a saját lelkét kívánja feltárni” (L. Zsirmunszkij 1977 [1920]: 134). A XIX sz. nagy orosz kritikusa, Belinszkij felfogásában a romantika nem más, mint az emberi lélek belső világa, az ember eszmei és érzelmi viszonya az élethez... (Idézi Poszpelov 1967: 46, saját fordításom). A magyar irodalomtudós Horváth Károly szerint a romantikát mindenekelőtt az egyéniség kultusza jellemzi, az érzelmek és szenvedélyek adekvát ábrázolása, ami egyben „az ellentétes lelkiállapotok, az ellentétes jellemek átélésének képességét” feltételezi (Horváth 1965: 36).

Az európai romantikus irodalmak egyik sajátos jellemzője az „orientalizmus”, azaz a keleti népek története, kultúrája iránti fokozott érdeklődés. A XIX. sz. első évtizedeiben az

oroszl költészetben is jelentkező „keleti stílus” mintegy egyesíti az elkötelezett és harcias szabadságvágy pátoaszát és a földi élvezetek és szenvedélyek igenlésének megjelentetését; ezt a stílust vélték a költők felfedezni a Bibliában, a Koránban, a perzsa költészetben, a kaukázusi legendákban (L. Gukovszkij 1965: 258). 1825 tavaszán Puskin Vjazemskijhez írt levelében állítja: „a keleti stílus mintaképe volt, amennyire ez számunkra, józan, hideg európaiak számára lehetséges ...”, majd hozzáfűzi: „az európai embernek a keleti pompa iránti elragadtatásában is őriznie kell európai ízlését és szemléletét” (Puskin X. 1958: 135; saját fordításom). A keleti stílus bőségesen használ „pompázatos” szavakat, hasonlatokat, párhuzamokat és ellentéteket; erőteljesen törekszik a nyelv zenei lehetőségeinek felhasználására. Puskin „keleti” műveiben – a lomonoszovi „fentebb stílushoz” képest – új szerephez jutnak a nyelvi szlávizmusok és bibliai motívumok.

Az alábbi jegyzetek nem követik a művek megírásának időbeli sorrendjét, inkább tematikai és stiláris kapcsolataikra kívánnak utalni.

A BAHCSISZERÁJI SZÖKŐKÚT (Magyar fordítás: Szabó Lőrinc)

Puskin e művét déli száműzetése idején, 1821–1823 között írta. A történet egy Krím-félszigeti legendát dolgoz fel, nem alapul történelmi tényeken. Girej, a vad és kegyetlen tatár kán viszonzatlan szerelemre lobban az általa foglyul ejtett lengyel hercegi lány, Mária iránt, és elfordul addig kegyelt háremhölgyétől, a grúz Zarémától. Az elhagyott szenvedélyes odalisktitkon felkeresi Máriát, megalázkodva kérleli, hogy az ne fogadja el Girej közeledését, majd leszúrja ártatlan vetélytársnőjét, s ezért maga is halállal bűnhődik. A puskini költészet ihletett és értő értelmezője, A. Szlonyimskij Mária és Zaréma alakjában a férfiszerelem két lehetséges tárgyának, a szenvedélyek fölött álló madonna–eszménynek és a „földi” szenvedély megtestesítőjének ellentétét látja; e két nőalak mintegy a kivetülése magában a költőben küzdő kétféle vonzalomnak (Szlonyimskij 1959: 234, 254). Nekem úgy tűnik, hogy Puskin e két nőalakban az „örök női princípium” – a goethe-i „das ewig Weibliche” – kétlényegűségére, érzékiség és érzelem dialektikus egységére utal. (L. még Puskin későbbi «Нет, я не допужу...» kezdetű versét, Péter 2005: 154 kk.) Feltehetően erre az egységre utal Szlonyimskij megfigyelése az m—r és r—m hangsorok sorrendjéről Mária és Zaréma nevében, valamint e hangsorokat szintézisbe foglaló nyelvi akkordról a Mária emlékére emelt márványkút

említésében: И в память горестной Марии / Воздвигнул мраморный фонтан...
(Szlonyimskij i. m. 270).

Az alábbiakban megkísérlem néhány részletében jellemezni a poéma költői sajátosságát, figyelembe véve Szabó Lőrinc (német közvetítéssel készült) fordítását is.

A fogoly Mária személyének leírása bár lelkes, de szűkszavú, nem lép túl a romantikus sablonon:

Всё в ней пленяло: тихий нрав,	És álom volt a lány, igézet
Движенья стройные, живые	Epedő kék szem, szende lélek
И очи томно–голубые.	Csupa szép s élénk mozdulat.
Природы милые дары	Amivel szinte záporozta
Она искусством украшала;	A természet, megsokszorozta
Она домашние пиры	Művészetével: lakomák
Волшебной арфой оживляла;...	Csodálták hárfáját s dalát, ...

A négyes jambusokban írt poéma szövege több ritmusváltozatban realizálódik. Az itt idézett 7 sorban csupán egyetlen tisztán jambusi sor van, a többiben pirrigius váltja a jambust a 3. verslábban. A magyar fordításban egyetlen tisztán jambusi sor sincs, a jambusokat nagy számban váltják spondeusok és pirrigiusok, és ez az eredetihez képest lassítja a szöveg dallamát. A költő a lány szendességét, szép mozgását, „epedő kék szemét”, varázslatos hárfajátékát említi. Belinszkij az európiság és a romantika megtestesítését látta Máriaiban: gyermekien istenfélő teremtés, aki még nem ismeri a szerelmet, ám teljességgel megváltoztatta kényúr–rabló fogvatartójának természetét (BELINSZKIJ 1969 [1844]: 314). A magyar fordítás az eredetihez, de még Belinszkij kommentárjához képest is, erősen túlírt (szinte záporozta a természet, megsokszorozta művészetével...).

Érzékletesebb és elragadtatottabb Zaréma bemutatása:

Но кто с тобою,	Ah, pedig van-é
Грузинка, равен красотой?	Grúz lány, még egy ily termet, alkat?
Вокруг лилейного чела	Dús fürtjeid kétszer csavartad
Ты косу дважды обвила;	Liliomhomlokod köré;
Твои пленительные очи	Igéző szemed fényesebb, mint

Яснее дня, чернее ночи
 Чей голос выразит сильней
 Порывы пламенных желаний?
 Чей страстный поцелуй живеи
 Твоих язвительных лобзаний?
 Как сердце, полное тобой,
 Забьется для красоты чужой?

A nap, szebb, mint az éjszaka!
 Tegnap több mámort és ma több kint
 Kinek mond s mondott a szava?
 Kinek ajka gyújt ily parázs kéjt?
 Izzóbb kép kinek ajkait?
 Hogy bír, veled telítve, másért
 Idegenért dobanni szív?

Zaréma bemutatásában is mindössze egy teljesen jambusi sor van (Яснее дня, чернее ночи), a szövegnek majdnem a felében pirrigius áll a 3. lábban. Három sorban az ütemelőzőként is felfogható *чей* névmás, ill. *как* határozószó vezet be emocionálisan telített költői kérdést. Az éles (É) és tompa (T) rímek háromféle változatot alkotnak (TTÉÉ, TTÉT, ÉTÉÉ). A magyar fordításban a spondeusok, pirrigiusok, trocheusok nagy száma erősen fellazítja a metrumot; a szöveg jambusi lejtését az utolsó, ill. utolsóelőtti lábak jambusai biztosítják.

Zaréma személyének tagadó értelmű költői kérdéssel kezdődő leírása a grúz lány szépségének részleteit emeli ki: liliumfehér homlokát kétszeresen átfogó hajfonatát, éjnél feketébb elbűvölő szemét, „lángoló vágyait” kifejező hangját, sebet ejtő szenvedélyes csókjait... (A poémát megjelentető költő–barát Vjazemszkijnek nem tetszett a ’sebet ejtő’ [язвительный] jelző, ezért Puskin felcserélte a *pronзительный* melléknévre, de a poéma második kiadásában visszaállította az eredeti jelzőt, tréfásan megjegyvezve, hogy „ugyanis az én grúz lányom harap, és ezt a közönségnek okvetlenül tudnia kell”. [Idézi Szlonyimszkij i.m. 261.]) A hangszerelésben Zaréma szépségének leírását sötét és világos hangszínű magánhangzók váltakozása (грузинка — красотой; Вокруг лилейного чела; пленительные очи; чернее ночи; голос сильней), hangismétlések (порывы пламенные... язвительных лобзаний), valamint a tagadó értelmű költői kérdések szintaktikai kerete erősítik. A magyar fordítás néhány túlírt részlet (Tegnap több mámort és ma több kint... gyújt ily parázs kéjt... Izzóbb kép kinek ajkait...) és a *sebet ejtő csókok* elhagyása ellenére közel áll az eredetihez.

A jelenet, amelyben Zaréma titokban felkeresi Máriát nemcsak érzelmileg erősen telített, hanem lélektanilag is hiteles. A grúz lány először szinte alázatosan kérleli Máriát, hogy ne vegye el tőle Girejt (Я плачу; ...я колена Теперь склоняю пред тобой, Молю, винить тебя не смея...) A kérlelést fokozatosan felszólítás váltja (Отдай мне... Не возражай), majd végül fenyegetés (...кинжалом я владею). A monológ utolsó sorainak szaggatott, hiányos fogalmazása egyértelművé teszi a féltékeny lány végső elszántságát. A fordítás jól tükrözi a hangnem

változását (Lásd, térdet hajtok és fejet... És sírva szólok... Nem vádolva... Add vissza békém, régi üdvöm... Esküdj! Másképp... ha nem... Vigyázz! van töröm...).

A poémát többek között az teszi időtálló remekművé, hogy érzelmektől hevített romantikus hangulata szervesen egyesül a valóság egyes elemeinek pontos megfigyelésével (vö. Szlonyimskij i.m. 264). A romantikus és a realista stílus elemei e műben nem zárják ki, hanem ellenkezőleg, kiegyensúlyozzák, kiegészítik, gazdagítják egymást, együtt hatnak. (Vö. Szelivanova 1980: 126.) A Krím varázslatos nyári éjszakájának hangulata magába foglalja a tompa fényű holdvilágot, a csalogány énekét, a fehér leplekbe burkolt tatár nők sietős vonulását:

Настала ночь; покрылись тенью
Тавриды сладостной поля;
Вдали, под тихой лавров сенью
Я слышу пенье соловья;
За хором звезд луна восходит;
Она с безоблачных небес
На доли, на холмы, на лес
Сиянье томное наводит.
Покрыты белой пеленой,
Как тени легкие мелькая,
По улицам Бахчисарая,
Из дома в дом, одна к другой,
Простых татар спешат супруги
Делить вечерние досуги.

Éj van, árny borult az üde
Tauria zöld mezőire,
Babérliget messze ködéből
Idecsattog a csalogány;
Csillagok tábora után
Feljön a hold, s a tiszta égről
Porló ezüsttel hinteget
Völgyeket, erdőt, hegyeket.
Fehér fátylakba burkolózva,
Árnyként, mely jön s onson tovább,
Bahcsiszeráj utcáin át
Most sietnek találkozóra
Kapun ki-be s kapuk előtt
A tatár nők és szeretők.

Как милы темные красы
Ночей роскошного Востока!
Как сладко льются их часы
Для обожателей Пророка!
Какая нега в их домах,
В очаровательных садах,
В тиши гаремов безопасных,
Где под влиянием луны
Всё полно тайн и тишины
И вдохновений сладострастных!

Keleti éj! Hol lelni párját
Sötét bájodnak?! Kéjeid
Mézt szűrnek azoknak, akik
Mosolygó Prófétád imádják!
Házuk mily pompázó, buja;
Kertjeik: virágzó csoda;
Óh, meghitt háremek sötétje,
Melyet elönt a holdvarázs:
Mily csönd gyűl az ember szívébe,
Mily gyönyör s elragadtatás!

Az idézet 24 sorából csupán 5 sor tisztán jambusi, a sorok több mint felében a 3. láb pirrigius; néhány sorban a 2. és a 4. láb pirrigius, ezt a ritmusváltozatot az antik versformák között „negyedik paeon”-ként tartják számon (Gáldi 1961: 44). E részlet első 14 sorában az éles és tompa rímek négyféle változatban (TÉTÉ, TÉÉT, ÉTTÉ, TT), az ezt követő 10 sorban két változatban (ÉTÉT és ÉÉТ) helyezkednek el. A magyar fordításban a spondeusok és pirrigiusok nagy száma mellett itt is az utolsó, ill. utolsóelőtti lábak jambusai határozzák meg a sorok jambusi lejtését.

Az orosz szöveg gazdag hangszerelésében nagy szerepet játszanak az l, m, n, n’ szonánsok (*Настала ночь; покрылись тенью / Тавриды сладостной поля; Вдали, под тихой лавров сенью / Я слышу пенье соловья; На доли, на холмы, на лес / Сиянье томное наводит; Как милы темные красы / Ночей роскошного Востока! Как сладко льются их часы*), valamint a labiális és dentális zárhangok nagy száma (*Покрыты белой пеленой... По улицам Бахчисарая, / Из дома в дом, одна к другой, Простых татар спешат супруги / Делить вечерние досуги. Érzelmileg telítettek a ... Тавриды сладостной поля ... сиянье томное наводит ... сладко льются их часы* szókapcsolatok és elragadtatott felkiáltások (*Как милы ...! Какая нега...!*) E részlet záró soraiban mintegy zenei akkordként szólal meg a krimi éjszaka hangzó, érzelmi és fogalmi leírásának szintézise: *Всё полно тайн и тишины / И вдохновений сладострастных!*

A krimi éjszaka varázsát a magyar fordítás alliterációkkal (*Idecsattog a csalogány... Fehér fátylakba burkolózva*) és érzelmes felkiáltásokkal (*Keleti éj! Hol lelni párját...! Óh, meghitt háremek sötétje ... Mily csönd gyűl... Mily gyönyör...!*) érzékelteti. A lelkes hangnem néhány túlírt megoldást is eredményez (*Porló ezüsttel hinteget... Kéjeid / Mézt szűrnek azoknak, akik / Mosolygó Prófétád imádják*).

A poéma minden sorát áthatja a szerző élményként megélt érzelmi viszonya mindahhoz, amit a valósághoz híven ábrázol. A poéma végén azonban a költő nyíltan is színre lép, megőrizve szavainak sejtelmes titokzatosságát:

Я помню столь же милый взгляд
И красоту еще земную,
Все думы сердца к ней летят,
Об ней в изгнании тоскую...

Emlékszem, egy még földi szépség
Volt az a szép arc, drága szem:
Az kapja száműzött szívem
Minden parányi rezzenését!...

Négy sorban 14 szonáns hang (a fordításban: 13) idézi fel az ellágyult emlékezést. A legenda lírája mintegy egybeolvad a költő szerelmi emlékével. Barátaihoz írt leveleiben Puskin

többször említi, hogy a fogoly lengyel leány legendáját egy szeretett hölgy drága ajkáról hallotta: Aux douces loix des vers je pliais les accents / De sa bouche aimable et naive (Levél A. A. Besztuzsevnek 1824. febr. 8. Puskin X, 1958: 82).

A szerelmi bánatot és száműzetést elszenvedő költőnek a Krím csodálatos tájaira való visszatérés nyújt vigaszt:

Приду на склон пригорских гор,
Воспоминаний тайных полный,
И вновь таврические волны
Обрадуют мой жадный взор.
Волшебный край, очей отрада!
Всё живо там: холмы, леса,
Янтарь и яхонт винограда,
Долин приютная краса,
И струй и тополей прохлада;
Всё чувство путника манит,
Когда, в час утра безмятежный,
В горах, дорогою прибежной,
Привычный конь его бежит,
И зеленеющая влага
Пред ним и блещет и шумит
Вокруг утесов Аю-дага ...

Zöld pástok, lejtők, zezzug öblök,
Meghitt emlékek őrei,
S tauriai habok, özönlők,
Ti fel fogtok deríteni.
Óh, szem vigasza földi pompán!
Él minden! Bércek erdei!
Óh, völgyek varázsa! Borostyán!
Szőlők drágakő–fürtjei!
Hullám s jegenyék hűse: minden
Remény ott és édes vigasz,
Ha jön a reggel rózsaszinben
S hegyi útján parthoz fut az
Odaszokott ló, és az ember
Elé zöld végtelen terül,
És tündökölve zúg a tenger
Aju–Dagh sziklái körül ...

E záró rész 16 sorából mindössze 4 a tiszta jambus. A sorok többségében a jambust felváltó pirrigiusok alkotják a szöveg zenéjét; kivált a 3., illetve 2. és 3. lábban álló pirrigiusok teszik hullámszóan dallamossá a sorokat (pl. И вновь таврические волны ... И зеленеющая влага...) Az éles és tompa rímek négy változatban jelentkeznek (ÉТТÉ, ТÉTÉ, ТЭТТ, ЭТÉT). A magyar fordításban a spondeusok, pirrigiusok, trocheusok nagy száma erősen fellazítja a metrumot, amelynek jambusi jellegét alapvetően az utolsó, illetve utolsóelőtti lábak jambusai biztosítják.

E záró sorokra a táj szépségeinek himnuszosan lelkes, alliterációs felsorolása (*И вновь таврические волны... Волшебный край, очей отрада!... Янтарь и яхонт*), a lágy és sejtelmes u magánhangzók gyakorisága (*Долин приютная краса... И струй... Все думы... в изгнании тоскую... чувство путника... в час утра... шумит / Вокруг утесов Аю-дага*) jellemző. A fordítás jól tükrözi e sorok zenéjét: alliterációkkal (*Zöld pástok... zezzug öblök...*

völgyek varázsa... Hullám s jegenyék hűse), elragadtatott felkiáltásokkal (*Óh, szem vigasza... Él minden! Bércek erdei!*), és méltóképpen tolmácsolja a poéma utolsó két sorát, amelyet Szlonyimszkij találóan „elcsituló zenei akkordhoz” hasonlít (Szlonyimszkij: i. m. 236): *És tündökölve zúg a tenger / Aju–Dagh sziklái körül...*

A versszövegek forrásai:

Пушкин А. С.: Полное собрание сочинений в десяти томах. Том четвертый. Издательство

Академии Наук СССР, Москва, 1957, 175–195.

Alekszandr Puskin válogatott költői művei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1964, 393–408.

A KAUKÁZUSI FOGOLY
(Magyar fordítás: Fodor András)

A poéma négyes (az N. Rajevszkijnek írt *Ajánlásban* négyes és hatos) jambusokban készült, tompa és éles végződésű keresztrímekkel. A szöveg költői eszközeinek gazdagsága már az *Ajánlásban* is megmutatkozik:

Когда я погибал, безвинный, безотрадный,	Midőn igaztalan vesztémmel nem törődve
И шепот клеветы внимал со всех сторон,	Sziszegték mindenütt a zord rágalmakat
Когда кинжал измены хладный,	S az árulások hideg töre,
Когда любви тяжелый сон	Nehéz szerelmi bódulat
Меня терзали и мертвили,	Gyötörte, marcangolta lelkem,
Я близ тебя еще спокойство находил;	Közelségemben még nyugalmat leltem én

A szöveg zeneiségét – jambusoknak pirrigiusokkal való helyettesítését – ritmusváltozatok erősítik, valamint a hangszerelés (погибал, безвинный, безотрадный), a когда kötőszó anaforikus ismétlődése és a nehéz élettapasztalatra utaló lexikai eszközök (шепот клеветы, кинжал измены хладный, тяжелый сон любви, терзали, мертвили). A fordításban a gyakori spondeusok némileg lassítják a ritmust, de az expresszív hangszerelést az **sz** hangok (igaztalan **vesztémmel... sziszegték**), a **t-r, r-t, r-c** kapcsolatok és a **gyötörte, marcangolta** állítmányok híven adják vissza.

В Россию дальный путь ведет,	Oroszországba visz az út
В страну, где пламенную младость	A szilaj gyermekkor honába,
Он гордо начал без забот;	Hol, hetyke-gondtalan fiút,
Где первую познал он радость,	Hol élt, rajongott kedvire,
Где много милого любил,	Hol annyi gyötrő bánat érte,
Где обнял грозное страданье,	Ahol a sors hideg szele
Где бурной жизнью погубил	Reményét, vágyát összetépte

A Fogoly viharos ifjúságát a где határozó anaforikus ismétlésével körmondat érzékelteti. Szonáns hangok gyakorisága (пламенную младость... много милого любил idézi fel a kellemes, a **гр, стр, б-р** kapcsolatok és a „sötét” **u** magánhangzók a kellemetlen emlékeket (**грозное страданье... бурной жизнью погубил**). A fordítás, egyes túlzások mellett (*Az öröm első kincse... a sors hideg szele*), jól adja vissza az eredeti szöveg érzelmi telítettségét.

Maga Puskin fejtette ki 1822-ben V. P. Gorcsakovhoz írt levelében, hogy a Fogoly alakjában az élet és annak élvezetei iránti egykedvűséget, a lélek időelőtti öregségét kívánta bemutatni – azt, ami az orosz ifjúságot a XIX. sz. elején jellemezte. A Fogoly és az őt megmentő és ápoló Cserkesz Lány nem csak társadalmi és kulturális meghatározottságuk roppant különbsége folytán állnak éles ellentétben egymással; a Lány erős egyéniség, élete első szerelmére lobbanva nem ismer maga előtt akadályt, viselkedésével a nyelvi nehézségeket is legyőzi. A Fogoly azonban nem képes méltó módon válaszolni a Lány szenvedélyes közeledésére, ebben egy régebbi szerelem emléke is gátolja. Őszintén így vall a Lánynak:

Бесценных дней не трать со мною;	Ne pazarold idődet értem,
Другого юношу зови.	Válasszál ifjat, másikat.
Его любовь тебе заменит	Az ő szerelmén lelj vigaszra
Моей души печальный хлад;	Az én hideg szívem helyett.

Még azt sem titkolja, hogy

В объятиях подруги страстной	Ölelő meleg két karodban
Как тяжело мыслить о другой!..	Kínlódva másra gondolok...

A Fogoly szavai mintegy előrevetítik Anyegin reagálását Tatyjana levelére: ... *én boldognak nem születtem; / Lelkemnek mindez idegen;/ Maga hibátlan, fedhetetlen, / S én meg nem érdemelhetem* (IV: 14, Galgóczy Árpád fordítása).

Amikor a Lány megszabadítja rabláncától, a Fogolyban fellobban egy pillanatra a hála érzése és közös szökésre hívja megszabadítóját, aki azonban most is nemesebbnek bizonyul a hősnél:

Возможно ль? ты любил другую!..	Hogy veled én?... Van más szerelmed
Найди ее, люби ее;	Keresd meg őt, szeresd csak őt.

És ekkor,

Вдруг волны глухо зашумели,	Tompán zajdul az ár sötétje,
И слышен отдаленный стон ...	Messzi kiáltást hallani,

A Fogoly érti, mi történt. *Pillantása / Még búcsúzóul körbe jár ... Majd Messzi útra térve / Siet a szabadult fogoly...*

Puskin e poémát már művészi eszközeinek teljes birtokában írta, s az orosz költészetben alighanem elsőnek ábrázolta a Kaukázust:

Великолепные картины!
 Престолы вечные снегов,
 Очам казались их вершины
 Недвижной цепью облаков,
 И в их кругу колосс двуглавый,
 В венце блистая ледяном,
 Эльбрус огромный, величавый
 Белел на небе голубом.

Magasztos kép. Bámulva látja
 Fenn az örök hó trónusa:
 A sok merész-csúcs körbeállja,
 Mint dermedt felhők láncsora,
 Míg két kerek titánfejével
 Jégkoronát csillantva fenn,
 A hatalmas Elbrusz fehérrel
 Kék ég alatt fönségesen.

A tárgyhoz méltóan emelkedett stílusú, pontos és tömör leírást szolgáltat a jelzők (*великолепные, величавый*), metaforás hasonlatok (*престолы вечные ... недвижной цепью облаков... в венце ледяном*), a képet átfogó fehér és kék színek. A fordítás pontosságával és expresszivitásával híven tolmácsolja az eredetit. Puskin szövege nemcsak a kaukázusi csúcsok fenséges nyugalmaát érzékelteti, hanem a vihar dinamikáját is.

Когда, с глухим сливаясь гулом,
 Предтеча бури, гром гремел,
 Как часто пленник над аулом
 Недвижим на горе сидел!
 У ног его дымились тучи,
 В степи взвивался прах летучий;
 . . . . .
 Шум табунов, мычанье стад
 Уж гласом бури заглушались ...
 И вдруг на доли дождь и град
 Из туч сквозь молний низвергались;

Midőn a vihar hírvivője,
 Mennydörgés tompa hangja kélt,
 A falu fölött eltűnődve
 A fogoly hányszor üldögélt.
 Lába körül gomolygó felleg,
 A sztyeppen szálló por kevergett;
 . . . . .
 Nyájbölgést, ménések neszét
 A harsogó zaj elragadta
 Zúdult a zápor, dőlt a jég,
 Villámot hányt az ég haragja;

Az orosz szöveg hangszerelése takarékosan és rendkívül kifejezően ábrázolja a vihart (*с глухим гулом, гром гремел... вдруг на доли дождь и град*) részt vesznek benne a sötét *u-* magánhangzók is (*туч и...летучий... шум ... бури... вдруг... из туч*). Ha nem is azonos eszközökkel, de adekvát hatással működik a fordítás (*a vihar hírvivője ... a falu fölött a fogoly... vijjogva...hívogatva, zúdult a zápor*). Helyesen mutat rá Szlonyimszkij, hogy a természeti és

tájleírások nem dekorációk a poémában, hanem az eseményekhez kapcsolódva a motiváció részei (Szlonyimskij: i. m. 262). Hasonlóképpen a reális ábrázolást szolgálja a hangszerelés abban a jelenetben is, amelyben a Lány láncától szabadítja meg a Foglyot:

Пилу дрожащей взяв рукой,
К его ногам она склонилась:
Визжит железо под пилой,
Слеза невольная скатилась
И цепь распалась и гремит.

S már lábához lehajlik ott,
Remeg keze között a ráspoly,
Az elfűrészelt vas nyiszog,
A lány lehulló könnye ráfoly.
Zördül a lánc és szétesik.

Az orosz szöveg sajátos erőteljes hangzását (ж, ш, щ spiránsok és сл, ск, гр kapcsolatok) a fordító nyelvünk nem kevésbé kifejező eszközeivel szólaltatja meg (*remeg a ráspoly... elfűrészelt... nyiszog... a lány lehulló könnye... zördül a lánc*).

A kaukázusi fogoly hősei ellentmondásos kapcsolatát és annak tragikus kimenetelét, valamint a történet érzelmi telítettségét tekintve egyaránt kiemelkedő példája a romantikus elbeszélő költeménynek. Romantikus, de nem díszletszerű az események színhelye és környezete is: a Kaukázus csúcsainak fenséges vonulata, a cserkeszek ősi közösségben élő, szabadságszerető népe. A poéma ugyanakkor meg is haladja romantikus jellegét. Az ábrázolás konkrétsága, amelyet a szerző gondolatai és érzései is áthatnak, a hősök bemutatásának lélektani hitelessége – mindez jelzi a szerző realista művészi viszonyát a valósághoz, amely majd a *Jevgenyij Anyeginben* válik teljessé.

A versszövegek forrásai:

A. С. Пушкин: Полное собрание сочинений в десяти томах. Томи четвертый. Изд-во Академии Наук СССР, 1957, 103–134.

Alekszandr Puskin válogatott költői művei. Európa Könyvkiadó, Budapest 1964, 365–389.

A CIGÁNYOK

(Magyar fordítás: Hegedűs Géza)

Utolsó befejezett déli poémáját Puskin 1824-ben írta. Az előző két poémához képest *A cigányok* a megnövekedett drámai elemek jellemzik. A főhős, Aleko alakjában (nevének a szerzőre való utalása mellett) fellelhetők bizonyos önéletrajzi mozzanatok. (Puskin Moldovában egy lány kedvéért néhány napra csatlakozott egy cigánytáborhoz). Lényegét tekintve azonban Aleko nem a szerző hasonmása, hanem egy már objektivált, széleskörűen tipikus hős, akinek tragédiájáról szólva a költő „végzetes szenvedélyeket” és az „elkerülhetetlen sorsot” említi. A hős bukását Puskin – aki 1824-ben már az *Anyegin* 3. fejezetén dolgozott – Aleko egyetlen szenvedélyében, roppant individualizmusában látja. Költői világának egyik fontos témája a civilizáció és a természet szembenállása. Aleko nemcsak a nagyvárosi élettel került szembe, amelyet elhagyott: szembefordult magával a civilizációval, amely szerinte rabszolgaságon és előítéleteken alapul. Azonban féktelen önzése okán nem talál tartós nyugalmat a cigányok primitív, de őszinte és szabad közösségében. Aleko nem alkalmas a felhőtlen boldogságra. Korábbi világával hiába fordul szembe, mert az ő személyisége is ebben a világban formálódott, s ezért konfliktusa az egyszerű, de szabad cigányközösséggel szükségszerűen tragédiába torkollik. Az őt megmentő és istápoló Zemfira kérdésére, hogy nem sajnálja-e elhagyott világát, Aleko így fakad ki: *О чем жалеть? Когда б ты знала, / Когда бы ты вообразала / Неволю душных городов! ... Что бросил я? Измен волнение, / Предрассуждений приговор, / Толпы безумное гонение / Или блистательный позор. ... Nincs mit siratnom. Nem tudod, / Milyen a nagyváros bilincse ... Mit dobtam el? – Az átkokat, / A hitszegő barátokat. / Kínzó előítéletet, / Egymást kitűró tömeget... / S tán szemérmetlen csillogást.* Indulatos hangnemével a fordítás a szemantikai eltérések ellenére is megfelel az eredetinek. (A *nagyváros bilincse* kevesebbet mond az eredeti *fülledt* jelzőnél; a *szemérmetlen csillogás* nem tükrözi az eredeti jelzős kapcsolat belső kontrasztját.)

Két év együttlét után Zemfira ráunt Alekóra és egy kegyetlen dalban adja tudtára, hogy meggyűlölte őt és már mást szeret: *Старый муж, грозный муж, / Режь меня, жги меня: / Я тверда, не боюсь / Ни ножа, ни огня. / Ненавижу тебя, / Презираю тебя; / Я другого люблю, / Умираю любя.* A magyar fordítás az orosz szöveg anapestuszi ritmusát 3+3 ütemű sorokba rendezi és rövid mondataival híven tolmácsolja az indulattal teli eredetit: *Én uram, vén uram, / Tűzbe vess, késsel űzz ... Gyűlöllek téged én; / Más az én szeretőm, / Csókjától égek én.*

A határozott és elszánt Zemfira csak saját szívének parancsát követi. Apja, az öreg cigány a lány elhidegülését panaszoló Alekónak a Holdra hivatkozik: *Заглянет в облако любое, / Его так пышно озарит, / И вот – уж перешла в другое, / И то недолго посетит ... Кто сердцу юной девы скажет: / Люби одно, не изменись? Nézz fel a holdra, ugye látod, / Útjában az egész világot / Becézgeti sugára, fénye, ... Nézd, most másik felé hajolt. Ki mondaná: „Jöjj erre, kérlek”? / Ki parancsolhat lány szívének: / „Egyet szeress és soha mást!”* Az öreg cigány sejti lánya és Aleko szerelmének szomorú végét: *Ты любишь нас, хоть и рожден / Среди богатого народа;/ Но не всегда мила свобода / Тому, кто к неге приучен. Szeretsz minket, senki se kétli, / Pedig tán gazdagnak születél. / Közöttünk szabadságra leltél. De fárasztó szabadon élni / Annak, kit múltja megszokott / Kényelmes léthez szoktatott.* Mintegy tanulságnak szánva elmondja a fekete-tengeri Tomiba száműzött római költő, Ovidius legendává vált történetét... Zemfira bevallja apjának, hogy már nem szereti Alekót: *Его любовь постыла мне, / Мне скучно, сердце воли просит... Szerelme kínos már nekem. / Nem bírja rabságát szívem.* Az öreg cigány magyarázni próbálja a kétségbeesett Alekónak: *Ты любишь горестно и трудно, / А сердце женское шутя.* Szavainak tömör mélységét nem elég hüen adja vissza a fordítás: *Te őt komolyan szereted, / Tréfás az asszonyszeretet. А горестно* határozószó jelentése ebben a kontextusban nem 'komolyan', sőt a 'bánatosan' szótári jelentésnél is súlyosabb; a *трудно* jelentése itt 'gyötrelmesen'.

Aleko nem előre feltett szándékkal, hanem hirtelen felindultságában öli meg Zemfirát és annak ifjú szerelmét. (Érdeemes megjegyezni, hogy Aleko „utóda”, Anyegin szintén embert öl, de még csak nem is hirtelen felindultságában, hanem a kor rideg párbaj-kódexének „megfelelően”). Az öreg cigány apai fájdalmában is őrizve közösségének méltóságát, annak nevében mond ítéletet Aleko felett:

Оставь нас, гордый человек! / Мы дики, нет у нас законов, Мы не терзаем, не казним, / Не нужно крови нам и стонов; / Но жить с убийцей не хотим. ... Ты не рожден для дикой доли, Ты для себя лишь хочешь воли; ... Хагуй minket el, te gögös ember; / Vadak vagyunk mi. Mit se rendel / Nekünk a törvény. Nem ölünk: / Vér, büntetés nem kell nekünk. De gyilkos nem jöhet velünk. ... Те a szabadságot akartad, / Szabadságot, de csak magadnak, ...

A poéma nem etnográfiai célzattal ábrázolja a cigányok ősi közösségét, ám a cigánytábor élete valós elemeinek érzékeltetését hangok és mozgások szemléletes bemutatása kíséri:

Всё вместе тронулось: и вот / Толпа валит в пустых равнинах. / Ослы в перекидных корзинах / Детей играющих несут; ... Крик, шум, цыганские припевы, / Медведя рев, его цепеней / Нетерпеливое бряцанье ... Собак и лай и завыванье, / Волынки говор, скрип телег, / Всё скудно, дико, всё нестройно, / Но всё так живо-непокойно, / Так чуждо мертвых наших нег, / Так чуждо этой жизни праздно, / Как песнь рабов однообразной ... Életre kel egyszerre minden! / És megindulnak a kocsik. / Vonul a hosszú karaván. / Az egyiknek a szamarán / Két nagy kosárban barna purdék, / Nyikorognak az ócska kordék, ... Láncsörrenés és medvemorgás, ... Vonul a sok-sok hontalan, / Vad és szegény, de gondtalan. / Ez az élet nyüzög, mozog, / Nem emlékeztet elkopott / Kéjektől unt létüinkre, mely / Rabok dalát idézi fel.

E színes tömeg rendezetlen vonulását rövid mondatok, felsorolások és a különféle zajokat kifejező jelzős kapcsolatok érzékeltetik, amelyeknek expresszivitását a fordítás is jól adja vissza.

A versszövegek forrásai:

A.C. Пушкин: Полное собрание сочинений в десяти томах. Том четвертый. Изд-во Академии Наук СССР, Москва 1957, 203–236.

Alekszandr Puskin válogatott költői művei. Európa Könyvkiadó, Budapest 1964, 409–431.

***

A déli poémák fontos állomást képviselnek Puskin költői fejlődésében: szembefordulva a klasszicizmus kánonjával, emberi érzelmek és szenvedélyek ábrázolását állítja bennük a középpontba; ezeket az érzelmeket egyfelől a szabadságvágy, másfelől az élet élvezésének igénye hatja át. Hősei kivonulnak a nagyvárosi életből, de a szabadságot csak önmagukra vonatkoztatják, ami korlátlan individualizmushoz és végső fokon tragikus bukáshoz vezet. A krími varázslatos nyári éjszakák és a Kaukázus fenséges csúcsainak környezetében játszódó történetekben az epikus és lírai elemek mellett fokozatosan érvényesülnek drámai mozzanatok; mindez immár Puskin teljes stiláris gazdagságában kialakult költői nyelvén szólal meg.

A poémák mintegy lezárják Puskin romantikus korszakát és ugyanakkor előkészítik realista művészetének csúcspontját, a *Jevgenyij Anyegint*, valamint a XIX. sz. orosz irodalmában szereplő „felesleges emberek” ábrázolását. Puskin lírájának és egész költészetének jellemzésére aligha találhatunk tömörebb formulát Szlonyimszikij meghatározásánál:

„Африканская страстность плюс необыкновенная полнота ощущений, управляемые и освещаемые «солнцем ума» – вот формула пушкинской лирики, как и всей его поэзии” („Африкаai szenvedélyesség, valamint az érzékelések rendkívüli teljessége, amelyet ‘az ész napja’ irányít és világít meg – ez Puskin lírájának és egész költészetének képlete” [Szlonyimszkij 1959: 183, saját fordításom]). A poémák magyar fordításai – a fordítók műfordításunk tapasztalt és invenciózus mesterei – lényegében híven tolmácsolják az eredeti szövegek gondolati és érzelmi tartalmát, kifejező erejét.

Felhasznált irodalom:

- Belinszkij 1969 [1844] = В. Г. Белинский: Сочинения Александра Пушкина. Изд-во «Детская литература», Москва, 1969.
- Blagoj 1950 = Д. Д. Благой: Творческий путь Пушкина (1813-1826). Изд-во Академии Наук СССР, Москва–Ленинград, 1950.
- Fridman 1980 = Н. В. Фридман: Романтизм в творчестве А. С. Пушкина. «Просвещение», Москва, 1980.
- Gáldi 1961 = Gáldi László: Ismerjük meg a versformákat. Gondolat, Budapest, 1961.
- Gukovszkij 1965 = Г. А. Гуковский: Пушкин и русские романтики. «Художественная литература», Москва, 1965.
- Horváth 1965 = Horváth Károly: A romantika. In: A romantika. Gondolat, Budapest, 1965, 5–137.
- Majmin 1981 = Е. А. Маймин: Пушкин. Жизнь и творчество. Изд-во «Наука», Москва, 1981.
- Péter 2005 = Péter Mihály: Nyelv, stílus, költői beszéd. Válogatott tanulmányok. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005, 154 kk.
- Poszpelov 1967 = Г. Н. Поспелов: Что же такое романтизм? In: Проблемы романтизма. Сб. Статей. «Искусство», Москва, 41–76.
- Puskin X. 1958 = А. С. Пушкин: Полное собрание сочинений в десяти томах. Том десятый. Письма. Изд-во Академии Наук СССР, Москва, 1958.
- Szelivanova 1980 = С. Д. Селиванова: Над пушкинскими рукописями. «Наука», Москва, 1980.

Szlonyimskij 1959 = А. Слонимский: Мастерство Пушкина. Гос. Изд-во художественной литературы, Москва, 1959.

Zsirmunskij 1977 [1920] = В. М. Жирмунский: О поэзии классической и романтической. In: Сб. Теория литературы, поэтика, стилистика. Изд-во «Наука», Ленинград, 1977, 134–138.